

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز تحت عنوان:
Investigating the Effects of Objective and Subjective Elements on the
Sense of "Privacy" in the Architectural Space
در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

مقاله پژوهشی

واکاوی میزان اثرگذاری عناصر عینی و ذهنی بر حس «حریم» در فضای معماری*

رضا جعفر پورهادی کیاشری^۱، محمدهادی کابلی^{۲*}، آزاده شاهچراغی^۳

۱. پژوهشگر دکتری، گروه معماری، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
۲. استادیار دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، دماوند، ایران.
۳. دانشیار گروه هنر و معماری، واحد علوم و تحقیقات تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۱۰/۱۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۷/۱۰

چکیده

عوامل فرهنگی، هویتی و شخصیتی، عناصر متفاوتی هستند که می‌توانند در درجه اهمیت وزنی متفاوتی، حریم را تشکیل دهند. بررسی عناصر اثرگذار بر ایجاد یا مخدوش شدن حریم، هنگامی موضوعیت پیدا می‌کند که در یک بستر مکان‌مند و زمان‌مند، منطبق بر شرایط فرهنگی و هویتی معین، مورد تحلیل و نقد قرار بگیرند و در آن تحلیل عناصر و اجزای اثرگذار، آزموده شوند و درصد وزنی و اثرگذاری هر یک مشخص شود. هدف پژوهش پیش رو، بررسی تحلیلی عوامل مختلف اثرگذار بر ایجاد حریم است. در راستای رسیدن به این هدف، در بخش تحلیلی تلاش شده با طراحی پرسشنامه، مؤلفه‌های تأمین‌کننده حریم افراد، شناسایی و اولویت‌بندی شود. متن پیش‌رو یک پژوهش توصیفی-تحلیلی است که در ابتدا حریم را به عنوان یک مفهوم معنایی از جنبه نظری در منابع کتابخانه‌ای مورد مطالعه قرار داده و سپس از طریق پیمایش میدانی (مصاحبه آزاد و پرسشنامه) سعی در ارائه یک تجزیه و تحلیل کیفی-کمی داشته است.

بر اساس مورد پژوهشی صورت گرفته، نتایج به روشنی بیانگر این است که ادراک حس حریم تابع المان‌های عینی و ذهنی است و این مؤلفه‌ها به صورت توأمان در ادراک حریم نقش دارند. عناصر عینی در هنگام ارتباط با «دیگران» واجد اثرگذاری بیشتری می‌شوند. در بخش سنجش ذهنی حریم، تفاوت ادراکی از نظر جنسیتی ناچیز است. جامعه آماری زنان بر خلاف مردان صیانت از بدن و پوشش را محرکه مؤثرتری در تأمین حریم می‌پندارند؛ لیکن «امنیت» و منشأ آن «سوءاستفاده دیگران»، توافقی اصلی‌ترین دغدغه جامعه آماری از هر دو جنس است.

واژگان کلیدی: حریم، تأمین حریم، عوامل ذهنی، عوامل عینی.

مقدمه و بیان مسئله

در دنیای امروزی که رشد جمعیت باعث ایجاد فضاهای شلوغ و پرتنش شده است، فشارهای روانی ناشی از تماس‌های بیش از اندازه بین افراد، ضرورت گسترش تحقیقات راجع به مفاهیم حریم و روابط بین زیر معیارهای این اصول با محیط مصنوع را الزامی می‌کند. نخستین گام انسان در برقراری ارتباط با محیط پیرامونش احساس آن محیط است. «احساس محیط» مبنا و

پایه «ادراک و شناخت محیط» است. مراحل احساس، ادراک و شناخت دربرگیرنده فرایندها، مراحل و عوامل تأثیرگذار پیچیده‌ای است، انسان واقعیات محسوس را به واسطه گیرنده‌های حسی شناسایی کرده، پس از تفسیر و تعبیر به ادراک انجامیده و تکامل آن به شناخت پدیده‌های عالم هستی ختم می‌شود (Larson, Stedman, Cooper & Decker, 2015). انسان در ارتباط با محیط و دیگران فرایندی تحت عنوان ادراک را تجربه می‌کند (Mónus, 2022). انسان در مواجهه با محیط، اغلب اطلاعات کسب‌شده را با معیارهای ذهنی خود مقایسه می‌کند و براساس نتیجه‌گیری که از این مقایسه انجام داده رفتار خاصی را از خود بروز می‌دهد (تفکر، ۱۳۹۹، ۵۱)، لذا ادراک ذهنی افراد در هر محیط، متأثر از دریافت‌هایی است که از شرایط حاکم بر آن،

* این مقاله مستخرج از رساله دکتری «رضا جعفر پورهادی کیاشری» با عنوان «پدیدارشناسی حریم در خانه‌های معاصر تهران» است که به راهنمایی دکتر «محمدهادی کابلی» و مشاوره دکتر «آزاده شاهچراغی» در سال ۱۳۹۶ در دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب به در حال انجام است.

** نویسنده مسئول: ۰۹۱۲۶۰۹۴۹۵۸@hadikaboli@gmail.com

اولویت‌بندی و وزن عناصر تشکیل‌دهنده حریم را تحت تأثیر خود قرار دهند؟

بررسی عناصر اثرگذار بر ایجاد یا مخدوش شدن حریم که در بالا اشاره شد، هنگامی موضوعیت پیدا می‌کند که در یک بستر مکانمند و زمانمند، منطبق بر شرایط فرهنگی و هویتی معین، مورد تحلیل و نقد قرار بگیرند. تحلیلی که در آن عناصر و اجزا آزموده شوند و درصد وزنی و اثرگذاری هر یک مشخص شود. این پژوهش در نظر دارد در بخش تحلیلی با اتکاء بر بنیان‌های نظری حریم، با طراحی یک پرسشنامه، مؤلفه‌های اثرگذار و تأمین‌کننده و مخدوش‌کننده حریم را شناسایی و اولویت‌بندی وزنی کند؛ تا بتواند جزئیات تشکیل‌دهنده مؤلفه‌های درونی، بیرونی، شخصیتی و چگونگی تأثیرهای چندجانبه میان فرد، محیط و اجتماع را در قالب جداول نسبت‌بندی شده مورد بررسی قرار دهد.

پیشینه پژوهش

«حریم» چه خود و چه مفاهیم مقارن با آن چون خلوت، مرز و محدوده است که رعایت آن به انسان حس آرامش و مطلوبیت می‌دهد. پرداختن به این موضوع با توجه به نقشی که در زندگی انسان دارد، همواره از مصادیق گوناگون مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است، چنانکه مطالعات در این حوزه در مصادیق داخلی و خارجی صورت گرفته است.

در کتاب «فضای قابل دفاع» که توسط «اسکار نیومن» در سال ۱۹۹۶م. تهیه و تنظیم شده است، تجاربی از بررسی و مشاهده نمونه‌هایی از محیط‌ها و محله‌های مسکونی شهری به اشتراک گذاشته شده است که در آنها به ویژگی‌هایی از قبیل تأمین حریم، ایجاد خلوت در مقیاس محله، قابلیت ایجاد امنیت و مواردی این‌چنینی پرداخته شده است. همچنین در نهایت احکامی قابل ملاحظه چون ایجاد قلمرو، سلسله‌مراتب، جلوگیری از ازدحام و ایجاد حریم خصوصی مطلوب در این گردآوری با مثال‌ها و نمونه‌های عینی و همین‌طور دیاگرام‌های مفهومی ارائه شده است (Newman, 1996)، همچنین «الکساندر» نیز در کتابی تحت عنوان «عرصه‌های زندگی خصوصی و زندگی جمعی» در حوزه روانشناسی معماری مطالعه کرده و علت نیاز انسان به خلوت در محیط‌های معماری و به خصوص، خانه را مورد کنکاش و مطالعه قرار داده است (Alexander, 2009). در نمونه داخلی نیز «علی مدنی‌پور» در کتاب «فضاهای عمومی و خصوصی شهر»، مقیاس‌های مختلف فضای شهری را بررسی و چگونگی تفسیر و استفاده از فضاهای شخصی، فردی و غیرشخصی شهر را ارائه و در ادامه، نحوه ساخت فضاهای عمومی و خصوصی شهر بر این اساس را بررسی کرده است. از ویژگی‌های بارز این پژوهش، ارائه مقیاس‌های کاربردی و متنوعی از فضاهای باز و نیمه‌باز شهری و همین‌طور بررسی آنها در زمینه نحوه روابط و تعاملات انسانی

برمی‌خیزد و بر رفتار آنها اثر می‌گذارد. ادراک حاوی پیام‌هایی است که احساس مشخصی را به فرد منتقل می‌کند. مجموعه احساساتی که فرد در هنگام حضور در یک محیط یا مواجهه با یک فضا یا افراد دیگر ادراک می‌کند، حس را به وجود می‌آورد. حس امنیت، خلوت، وحشت و حس حریم مصادیقی از این دست‌اند. آنچه در شهرهای کنونی ما رنگ باخته است، دریافت حس حریم تعریف‌شده برای افراد است، و به عنوان یکی از بحران‌های مهم در عرصه‌های مختلف فضایی برای شهروندان به جهت حضور و فعالیت می‌توان به آن توجه و اشاره کرد. رعایت حریم‌ها فواصل خاصی را میان افراد، آشنا و غریبه، سنین مختلف و حالت‌های مختلف دیگری را برای هر جامعه و فرهنگ تعیین می‌کند (پاکزاد، بابایی و تاج‌بخش، ۱۳۹۹، ۱۵۷). حریم در حقیقت مرزی تعریف شده است که انسان به واسطه حواس پنجگانه خود آن را به صورت عینی - ذهنی درک می‌کند (Gilchrist, 2012). حریم به تجربیات و احساسات ما در فضا و معنای حسی فضاها می‌پردازد. هنگامی که از حریم در فضای معماری سخن می‌گوییم، مفاهیمی همچون مرز، دیوار، محدوده و قلمرو در ذهن مخاطب گذر می‌کند. فضای معماری نشان‌دهنده جهان است و برداشت ما از جهان در فضا آغاز می‌شود، و حریم نیز جزء لاینفک فضا است، می‌تواند نشان‌دهنده مواجهه انسان با جهان هستی باشد. حریم و مرز تعریف شده به افکار و فعالیت‌ها و تصمیم‌گیری انسان جهت می‌دهد. علاوه بر این، ابعاد روانشناختی شخصیتی و اجتماعی افراد عامل تعیین‌کننده‌ای در تعریف حریم از دیدگاه هر فرد است. خصوصیات رفتاری متفاوت در اشخاص مختلف، موجب اولویت‌بندی و مشخص‌سازی چگونگی تأمین حریم در محدوده و مرز معین می‌شود. در کنار ابعاد شخصیتی (روابط اجتماعی میان فرد و اجتماع) عوامل دیگری نیز بر تأمین حریم اثر گذارند. عواملی که می‌تواند موجب تأمین حریم و یا تجاوز به حریم دیگران بشود. به عنوان مثال، احساس امنیت و تأمین حریم یک فرد در یک مکان نسبت مستقیم به محله، همسایگی و طراحی صحیح معماری دارد. علاوه بر این، مؤلفه‌های فرهنگی و هویتی، مانند موقعیت زندگی در بستر اجتماعی، آداب و رسوم (پوشش اجتماعی و شخصی، حجاب و حیا)، مؤلفه‌های بیرونی (اغتشاشات صوتی و بصری)، اقلیمی (نور، دما و ساعت مشخص از شبانه‌روز) و عملکردی در طراحی (فضای خصوصی و عمومی، خلوت و مرز و محدوده) نقشی تعیین‌کننده دارند. می‌توان چنین بیان کرد که مفهوم حریم و ادراک آن مسئله‌ای پیچیده و تابع عوامل مختلفی است و آنچه در ایران امروز به نظر می‌رسد پایین‌بودن میزان حریم تعریف‌شده بر انجام فعالیت‌های فردی و جمعی است و این پژوهش با فرض بر اینکه حریم در ایران در وضع نامطلوبی قرار دارد، با روش توصیفی - تحلیلی به دنبال آن است که چه عناصری در تعریف و تأمین حریم دخیل هستند؟ و چه عوامل عینی و ذهنی می‌توانند به صورت مستقیم یا غیرمستقیم

یک مفهوم ذهنی در محدوده مقیاس انسانی و حقیقی اجتماع، مهم‌ترین مسئله‌ای است که این پژوهش سعی به پرداختن به آن را داشته است. مواجهه مستقیم با مخاطبان از طریق یک پیمایش میدانی (پرسشنامه) در جهت اولویت و وزن دهی نسبت‌بندی شده عناصر عینی و ذهنی تأمین‌کننده حریم، مهم‌ترین مشخصه و وجه تمایز پژوهش پیش رو با سایر پژوهش‌های صورت گرفته است.

مبانی نظری

• مفهوم حریم

حریم در لغت عرب از ریشه حرم است و به معنای منع و تشدید آمده است (ابن فارس، ۱۳۶۲، ۱۸۴). دشواره تعریف حریم از وابستگی آن به مفاهیم انتزاعی تری چون فرهنگ و جهان‌بینی نشأت می‌گیرد و فراوانی تعداد و تنوع المان‌های فرهنگی، تبیین آن را به مراتب دشوارتر خواهد کرد. این امر به خوبی نمایانگر این است که حریم علاوه بر برداشت عینی، برداشت ذهنی هر شخص در بستر فرهنگی خاص خود نیز است و از این طریق مورد تفسیر و تأویل او قرار می‌گیرد. از این منظر، حریم به عنوان یک مفهوم در روابط انسانی و نیز به عنوان یکی از وجوه حیات و دنیای زندگی روزمره در فضا قابل بررسی است (پیرنیا، ۱۳۸۰). محدوده، مرز، خلوت و قلمرو عناصری ذهنی هستند که حریم را پدید می‌آورند. در تعریف حریم خصوصی، آن را قلمرویی از زندگی هر فرد دانسته‌اند که آن فرد انتظار دارد تا دیگران بدون رضایت او به اطلاعات راجع به آن قلمرو، دسترسی نداشته باشند، به آن قلمرو وارد نشوند، به آن قلمرو نگاه یا نظارت نکنند و یا به هر صورت دیگران او را در آن قلمرو مورد تعرض قرار ندهند (انصاری، ۱۳۸۶، ۳۸).

• ویژگی‌های حریم و اثرات آن از نگاه نظریه پردازان

حریم ایجاد مرز می‌کند و حافظ خلوت افراد است اما به معنای جدایی نیست (فیش، ۱۳۹۱). حریم یک حالت وجودی است که آسودگی از فشار حضور دیگران را با خود همراه دارد و به عنوان حبابی است که مرزی میان خلوت و تعامل با دیگران را ایجاد می‌کند (پاکزاد و بزرگ، ۱۳۹۳، ۱۵۵). «شوارتز» معتقد است که وسایلی مثل در، دیوار، نرده و تابلو از ورود ناخواسته دیگران به حریم فرد جلوگیری می‌کند (شوارتز، ۱۹۸۶). از نظر «وستین»، حریم خصوصی یا خلوت، فرایندی پویاست. حریم خصوصی، هماهنگ با سایر نیازها، به ما کمک می‌کند تا از نظر عاطفی با تعاملات بین فردی روزمره سازگار شویم. وستین همچنین چهار عملکرد (اهداف) حفظ خلوت را مطرح می‌کند: ۱. استقلال شخصی برای جلوگیری از دستکاری شدن؛ ۲. تحت تسلط بودن یا قرار گرفتن در معرض دیگران؛ ۳. رهایی عاطفی برای جلوگیری از دستکاری شدن احساسات و تحت سلطه قرار گرفتن احساسات یا تنش‌های ناشی از دیگران و ۴. خود

است (مدنی‌پور، ۱۳۸۹)، همچنین در راستای مفهوم حریم در معماری و زندگی انسان مقالات متعددی نیز نگارش یافته است. در پژوهشی با عنوان «حریم خصوصی و مسکن: دیدگاه‌های پژوهشی مبتنی بر مرور ادبیات سیستماتیک» که در سال ۲۰۲۲ صورت گرفته است، محققین معتقد هستند که براساس ساختارهای روانی و اجتماعی، نیاز به حریم خصوصی در رفتار اجتماعی - فضایی انسان و در خانه افراد منعکس می‌شود و مسئله حریم خصوصی مسکن یک رویکرد در حال گسترش است، بدین منظور به بررسی مؤلفه‌های مؤثر در ایجاد حریم در مسکن پرداخته‌اند، نتایج پژوهش چنین نشان می‌دهد که داده‌های مربوط به بافت اجتماعی و فرهنگی کاربران، و هم معانی اجتماعی منتسب به سازمان‌های فضایی موجود و همچنین در مقیاس تعریف شده برای انجام فعالیت، ارزیابی ویژگی‌های شخصیتی افراد، اشکال و روش‌های شخصی سازی آنها، رضایت و ترجیحات آنها و تأثیر تعاملات اجتماعی و ویژگی‌های فیزیکی بر ادراک حریم شخصی در فرد اثر دارد، که نمود رفتار آن در خانه نیز متجلی می‌شود (Macedo, Walbe Ormstein & Azambuja Elali, 2022).

رساله دکتری تحت عنوان «بررسی مفهوم حریم خصوصی در خانه‌های معاصر عربستان از دیدگاه زنان» که در سال ۲۰۱۵ به روش کیفی صورت گرفته است، مفهوم حریم خصوصی را در خانه‌های منطقه شرقی عربستان سعودی در زمینه‌های مختلفی مثل ادبیات، روانشناسی و امنیت اینترنتی بررسی می‌کند و به بررسی فاکتورهایی که منجر به ایجاد حریم خصوصی از نگاه زنان در خانه می‌شود می‌پردازد و نتیجه پژوهش بیان می‌کند که زنان بیشتر تمایل به حضور در فضاهایی دارند که دارای امنیت و حریم تعریف شده باشند، به گونه‌ای که قابلیت پاسخگویی به نیازهای شخصی آنان را نیز فراهم کند (AlKhateeb, 2015). در نهایت در پژوهشی دیگر با عنوان «ارتقای بنیان‌های نظری مفهوم حریم در مسکن معاصر از منظر روان‌شناسی محیطی»، بابازاده اسکویی و همکارانش به مطالعه اثرات و عوامل تأمین‌کننده حریم در بعد نظری و بررسی مصداقی آن در یک محیط مسکونی (برج مسکونی در تبریز) پرداخته‌اند. سپس با منطبق‌سازی عناصر تعریف‌کننده حریم بر تیپ‌بندی‌های مختلف پلان‌های طراحی شده برای برج مسکونی تبریز، سعی در آنالیز و تدقیق مسائل اثرگذار در تعریف حریم در عرصه‌بندی، سلسه‌مراتب و مزربندی فضایی ساختار کلی ساختمان را داشته‌اند (بابازاده اسکویی، طوفان، و جمالی، ۱۳۹۸). لذا با آنچه تاکنون بیان شد یکی از خلأهایی که در بسیاری از پژوهش‌های نظری پیشین پیرامون مقوله حریم وجود دارد، بحث کاربردی‌سازی بنیان‌های نظری است. مفاهیم معنایی مطرح شده در مطالعات نظری زمانی موضوعیت پیدا می‌کنند که در یک بستر اجتماعی، منطبق بر شرایط مختلف فرهنگی و هویتی مورد تحلیل و نقد قرار بگیرند. بررسی ساختارمند و تحلیلی حریم به عنوان

صورت عینی و ذهنی تقسیم‌بندی کنیم. در تقسیم‌بندی مفهوم عینی رعایت فاصله از دیگران به عنوان مؤلفه اصلی حریم بیان می‌شود و بسته به نیاز و فضایی که انسان در آن حضور دارد، فاصله عمومی، اجتماعی، شخصی و صمیمی را تجربه می‌کند (تصویر ۱).

• حریم و رابطه آن با محرمیت

فرهنگ به معنای نگرش‌ها، باورها، آداب‌ورسوم و سنت‌های هر جامعه است (بهزادفر، ۱۳۹۰، ۲۶). محرمیت به عنوان مفهومی ذهنی موضوعی پیچیده و وابسته به فرهنگ است که می‌توان آن را به عنوان حق شخصی در اینکه فرد چه اطلاعاتی از خود را تحت چه شرایطی به دیگران منتقل سازد، تعریف کرد. محرمیت را می‌توان با مفاهیمی همچون خصوصیت و خلوت نیز مترادف دانست، زیرا همگی القاء‌کننده مفهوم اساسی تری به نام عرصه، حریم، قلمرو یا حوزه نفوذ هستند (کیوانلو و اسدی، ۱۳۹۲، ۳). مقصود از محرمیت در فضای معماری و شهرسازی، کالبددادن به فضا به گونه‌ای است که حریم دو جنبه کالبدی و معنایی تأمین شود. حریم‌داشتن در این حوزه بیشتر متمرکز بر اصولی است که امنیت فضا را شکل می‌دهد و در حیطه معنایی ویژگی‌هایی است که حرمت و ارزش را برای فضای معماری به ارمغان بیاورد (سیفیان و محمودی، ۱۳۸۰، ۴). حریم به عنوان ایجاد‌کننده مصونیت و حس امنیت، آرامش را برای ساکنین ایجاد می‌کند و به عنوان یک مؤلفه اثرگذار، رفتار افراد را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. بر این اساس پایه و اساس رفتارهای فردی و اجتماعی، حفظ حریم و شاخصه‌های آن نظیر خلوت، فضای شخصی، قلمرو و ازدحام است (مرتضوی، ۱۳۸۰)، همان‌طور که در منابع هم اشاره شده

ارزیابی برای ادغام تجربه در الگوهای معنی‌دار و اعمال شخصیت در وقایع، ارتباطات محدود و محافظت‌شده برای تعیین مرزهای بین فردی و به اشتراک گذاشتن اطلاعات شخصی با افراد قابل اعتماد (Trepte & Reinecke, 2011, 10). در رویکرد «آلتمن»، سه ویژگی حفظ حریم خصوصی مهم است. اول آن‌که، حریم خصوصی ذاتاً یک فرایند اجتماعی است. دوم، درک صحیح از جنبه‌های روان‌شناختی حریم خصوصی باید شامل تعامل مردم، دنیای اجتماعی آنها، محیط فیزیکی و ماهیت زمانی پدیده‌های اجتماعی باشد و سوم، حریم خصوصی یک زمینه فرهنگی دارد. به طور خاص، حریم خصوصی یک فرهنگ جهانی است اما مظاهر روان‌شناختی از نظر فرهنگی خاص است (آلتمن، ۱۳۸۲). آلتمن، قلمرو مکانی را نه تنها تأمین‌کننده خلوت، بلکه تثبیت‌کننده روابط اجتماعی می‌داند. حذف حریم و قلمروها، منجر به از بین رفتن خلوت، احساس تنش و تعارض در انسان و همچنین مشکلات روانی ناشی از ازدحام می‌شود. همچنین می‌توان فضای شخصی را حریم تعریف‌شده برای فرد معنی‌کرد که متعلق به وی است و ورود دیگران به آن ممنوع تلقی می‌شود. در فضای شخصی امکان ایجاد «تعریف حریم» فراهم می‌شود و می‌توان بیان کرد که با مفهوم حریم، استقلال فردی نیز تأمین می‌شود (لنگ، ۱۳۸۱، ۱۶۶)، لذا می‌توان چنین بیان کرد که ادراک حریم برای انسان براساس دو رویکرد شکل می‌گیرد، در حالت اول به صورت عینی به واسطه مرزبندی میان عرصه‌های مختلف فضایی رقم می‌خورد و در حالت دوم به صورت ذهنی و فرایندی که در مغز پردازش می‌شود (Raine, Stéphanie, Christen, Mégevand, & Fournere, 2022). لذا براساس آنچه بیان شد می‌توان ساختار حریم را به



تصویر ۱. بررسی نسبت میزان فواصل در فرایند ادراک حریم. مأخذ: نگارنده با اقتباس از هال، ۱۳۹۰.

کامل تا ایجاد علائم در محیط به منظور جداسازی و مرزبندی فیزیکی را شامل می‌شود (شاهچراغی و بندرآباد، ۱۳۹۴، ۷۰). «بکتل» تعریف روشنی از حریم قرارگاه‌های رفتاری ارائه می‌دهد: حریم یک قرارگاه رفتاری محدوده‌ای است که در آن رفتار مستقر می‌شود. دیوار، حریمی آرمانی است که از داخل و خارج شدن ممانعت می‌کند. کیفیت‌هایی چون محوشدن دید و صدا در ایجاد حریم مهم هستند. اگر حریم قرارگاه‌های رفتاری به اندازه کافی وضوح و شفافیت نداشته باشند، تعریف آنها نیز مشکل می‌شود. اگر میان قرارگاه‌های رفتاری تداخل و همپوشانی وجود داشته باشد، می‌توان حریمی کالبدی بنا کرد یا تغییری در سازمان فضا ایجاد کرد (لنگ، ۱۳۸۱). می‌توان چنین بیان کرد رفتار قلمروپایی، تابع هنجارها و معیارهای فرهنگی جامعه است و انسان‌ها به واسطه مرزبندی از آن محافظت و در نهایت احساس حریم می‌کنند.

• مؤلفه‌های عینی و ذهنی مؤثر در ادراک حریم

در راستای مؤلفه‌های عینی اثرگذار در ادراک حریم، می‌توان به رعایت الگوی سلسله‌مراتب در خلق فضا اشاره کرد. سلسله‌مراتب در معماری این اصل معنای سازماندهی و ترکیب فضاها و عناصر براساس خصوصیات کالبدی و یا کارکردی آنها است به نحوی که منجر به پیدایش مراتبی از قرارگیری استفاده و یا مشاهده برای ساکنین شود (سلطان‌زاده، ۱۳۷۲، ۱۰۶)، سلسله‌مراتب نیز به عنوان مؤلفه عینی در ایجاد فضا منجر به ایجاد عرصه‌بندی فضایی می‌شود. عرصه‌بندی فضایی به معنای تفکیک فضا به دو عرصه عمومی و خصوصی است به نحوی که کارکرد یکی بر دیگری تأثیری نگذارد و در عین حال امکان استفاده از هر دو به صورت همزمان نیز وجود داشته باشد، می‌توان چنین برداشت کرد که یکی از مهمترین راهکارهای ایجاد حس حریم و محرمیت برای انسان عرصه‌بندی فضا است (حیدری و تقی‌پور، ۱۳۹۷، ۸۱)، لذا می‌توان چنین بیان کرد که محیط و مؤلفه‌های موجود در بستر آن در ایجاد حریم عینی و رفتار در آن نقش خواهد داشت.

عوامل مؤثر بر رفتار اشخاص در فضاهای حریم‌گذاری شده

در بررسی نظریه‌های مطرح شده توسط نظریه‌پردازان و مؤلفه‌های

است، تأمین حریم در یک مکان می‌تواند تأثیر مستقیم بر آرامش و احساس تعلق فرد به محیط را داشته باشد تعلق خاطر و آرامشی که در پی آن دلبستگی به مکان را پدید می‌آورد. دلبستگی مکانی کارکردهای متعددی مانند احساس کنترل و پیوند با دیگران را دارا است (Low & Altman, 1992)، لذا می‌توان بیان داشت که دلبستگی زاینده روابط اجتماعی است، عوامل اجتماعی به کیفیت روابط بین فردی افراد و موقعیت اجتماعی فرد در آنها می‌پردازد (Gifford, 1997, 114) اگر این مفهوم به لحاظ ذهنی در فرد ایجاد شود از ایجاد ازدحام و تراکم که در تضاد با مفهوم حریم است جلوگیری می‌نماید، لذا روابط تعریف‌شده افراد برمبنای فاصله منجر به ایجاد حریم برای فرد می‌شود (تصویر ۱). دیگر مؤلفه ذهنی سازنده حریم هویت است، مفهوم هویت به معنای چیستی موجودات برمی‌گردد. هویت یک شیء عبارت از مجموعه ویژگی‌های وجودی یا تشخیص آن شیء است که منجر به تمایز با سایرین می‌شود (نقی‌زاده، ۱۳۹۳، ۲۲)، لذا هنگامی که انسان در ذهن خود حس هویت‌مندی را نسبت به جهان پیرامون و دیگران تجربه کند، حریم تعریف‌شده‌ای را براساس آن در ذهن خود متبادر می‌کند (جدول ۱).

• حریم و رفتار قلمروپایی

آخرین مؤلفه ذهنی مؤثر در رفتار افراد، ویژگی‌های شخصیتی موجود در وجود هر فرد است. شخصیت خصوصیات مستمری است که فرد از طریق آنها تعامل و سازگاری خود را با دیگران و محیط اجتماعی تنظیم می‌نماید (Kandler & Rauthmann, 2021) در نتیجه می‌توان چنین بیان کرد که آنچه ادراک حریم را در ذهن انسان شکل می‌دهد، رفتار قلمروپایی است. آلتمن قلمروپایی را فرایندی قراردادی می‌دانند که فرد یا گروه بر پایه آن خود را در تعامل با دیگران قرار می‌دهد (پاکزاده، بابایی و تاج‌بخش، ۱۳۹۹، ۱۵۱). رفتار قلمروپایی یکی از سازوکارهای نظارت بر مرز میان خود و دیگری است که به واسطه خصوصی‌سازی یا علامت‌گذاری مکان یا شیء صورت می‌گیرد و نشان می‌دهد که آن مکان یا شیء از آن فلان شخص یا گروه است. تجاوز به قلمرو به عبارتی عبور غیرمجاز از مرز پیرامون فرد یا گروه است. واکنش به تجاوز و تلاش برای حفظ قلمرو درجات مختلف دارد و از هشدار

جدول ۱. مؤلفه‌های اثرگذار بر تأمین یا مخدوش شدن حریم. مأخذ: نگارندگان.

حریم	مؤلفه‌های فرهنگی-هویتی	مؤلفه‌های درونی و شخصیتی	مؤلفه‌های عملکردی و کاربردی در طراحی	مؤلفه‌های بیرونی و غیر مستقیم
عناصر اثرگذار بر تأمین یا مخدوش	مشخصه‌های مفهوم سکونت در بستر معین؛ پوشش، حجاب و حیا.	ابعاد شخصیتی، روابط میان فرد و اجتماع، نحوه رفتار فرد متناسب با تیپ و روانشناختی شخصیتی	نشانه‌گذاری و تعیین محدوده، مرز و قلمرو به وسیله ابزارهای طراحی در مقیاس کلان و میانی؛ تعریف حریم و محدوده شخصی در مقیاس خرد	زمان، اقلیم، ادراکات بصری و صوتی
	مؤلفه‌های ذهنی		مؤلفه‌های عینی	

چگونگی طراحی فضای مورد استفاده در مقیاس کلان تا خرد و سایر عوامل غیرمستقیم مانند شرایط اقلیمی، دما، نور، روز یا شب، آلودگی یا اغتشاش صوتی و تجاوز بصری، همگی شناسه‌های تأمین‌کننده یا مخدوش‌کننده حریم هستند که از درجه اهمیت و نسبت وزنی متفاوتی برخوردارند و در **جدول ۱** به طور خلاصه به نمایش درآمده‌اند.

با توجه به موارد ذکر شده در **جدول ۲** به عنوان عناصر اثرگذار در تأمین یا مخدوش شدن حریم، در ادامه پرسشنامه‌ای طراحی شد تا بتوان عناصر عینی و ذهنی مذکور در یک پیمایش میدانی به آزمایش گذاشته شود. از این طریق این امکان به وجود می‌آید که درجه اهمیت عوامل مختلف ذهنی و عینی را اولویت‌بندی و درصد وزنی هر یک را مشخص کرد.

• روش‌شناسی بخش میدانی

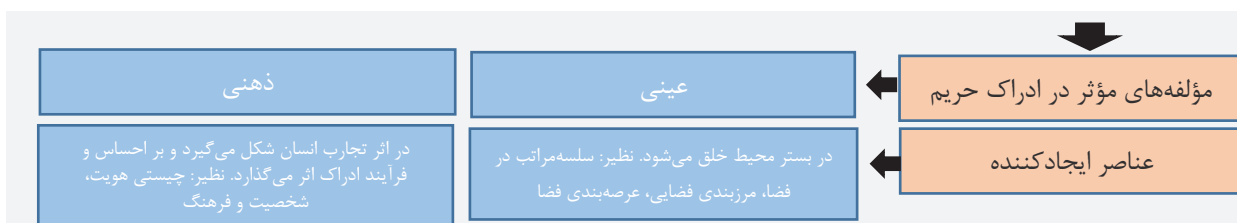
طرح میدانی مورد نظر، جهت واکاوی مقوله حریم و ارتباط تأثیر و تأثر آن با عناصر ذهنی و عینی تنظیم شده است. از آنجایی که عناصر مؤثر از تنوع بسیاری برخوردار است؛ ابتدا ضروری بود تا عواملی که وزن بیشتری در این رابطه تأثیر و تأثر را دارا بودند شناسایی شوند. لذا؛ فرایند آزمون به دو بخش «مصاحبه آزاد» و «پرسشنامه» تقسیم شد. در بخش اول و پیش از تنظیم پرسشنامه، تلاش شد تا با تعدادی از افراد مصاحبه آزاد صورت گیرد. مصاحبه‌ها همگی با بررسی مفهوم حریم، پیرامون محل سکونت افراد (خانه)، خصوصاً اتاق شخصی انجام گرفت. با بررسی مجدد متن مصاحبه‌ها، عناصر مرتب‌تری که بیشتر از مفاهیم دیگر تکرار شده بود، شناسایی و پس از آن در بخش دوم و در پرسشنامه اصلی، به کار گرفته شد. جامعه آماری پرسشنامه، ۱۲۰ نفر از کارشناسان معماری و با تفکیک جنسیت برابر در نظر گرفته شد تا در مرحله آنالیز داده‌ها، قیاس پاسخ‌ها در رابطه با مقوله جنسیت نیز واجد اعتبار باشد. فرایند انتخاب جامعه آماری مبتنی بر عناصر مکرر برآمده از مصاحبه‌ها در پرسشنامه، خود در دو صورت اصلی مورد پرسش قرار گرفت. محتوای بخش اول سؤالات، پیرامون واکاوی «انگیزه» و «عوامل درونی» افراد از تأمین حریم است. سؤالات به گونه‌ای تنظیم شده است که میزان تأثیر و «اولویت» عناصر تماماً ذهنی و نیمه ذهنی را نشان بگیرد. در این بخش افراد باید در یک ماتریس، اولویت اهمیت عناصر را در میزان حس حریم مشخص کنند. ماهیت ماتریسی این بخش، به آن دلیل است که علاوه بر ارزیابی اولویت‌ها، امکان

اثرگذار بر تعریف و تأمین حریم، بیش از هر چیز این مسئله آشکار است که در حریم یک رابطه دوسویه و علت و معلولی نهفته است. بدین صورت که رخداد و بروز یکی از عناصر اثرگذار می‌تواند عناصر دیگر را نیز تحت تأثیر قرار دهد یا با کمبود و یا به وجود آمدن یکی، تعریف ایجاد یا مخدوش شدن حریم را تغییر دهد. حال در بخش تحلیلی، پرسش پژوهش این هست که عناصر اثرگذار بر حریم چیست؟ و کدام یک از درجه اهمیت وزنی بیشتری در تأمین حریم برخوردارند؟

واکاوی مقوله حریم و ارتباط آن با عناصر ذهنی با پدیده‌هایی همچون فرهنگ، اجتماع، هویت و شخصیت درهم آمیخته است که همگی جهت‌گیری و نحوه رفتار فرد را در یک بستر سکونتی معین به نمایش می‌گذارد. به بیان دیگر این که یک فرد در یک فضا احساس تأمین شدن حریم خود را دارد یا خیر، در رفتار وی نمود پیدا می‌کند. این رفتار رابطه مستقیمی با مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده حریم را دارد. **تصویر ۳** عوامل و مؤلفه‌های مؤثر بر ایجاد رابطه دو سویه حریم و رفتار در یک بستر مکانی معین را به نمایش می‌گذارد.

اگر کادر زرد رنگ را یک بستر مشخص مکانی در نظر بگیریم، رفتار و حریم، دو وجه عوامل و مؤلفه‌هایی هستند که تأثیر دوجانبه نحوه رفتار فرد در یک فضای حریم‌گذاری شده یا ایجاد حریم با یک رفتار مشخص را به نمایش می‌گذارد. مسئله‌ای که در عین دوجانبه بودن، ناشی از مؤلفه‌های ذکر شده در قسمت میانی **جدول ۱** است.

اگر حضور و سکونت یک فرد در یک مکان را متصور شویم، مؤلفه‌ها و مشخصه‌های مختلفی هستند که در صورت بروز یا عدم بروزشان می‌توانند تغییر حالت، حس و رفتار مخاطب را به همراه داشته باشد. رفتار شخص می‌تواند در نوع مواجهه با فضا و تأمین حریم یا مخدوش شدن حریم تغییر کند. در بررسی عوامل اثرگذار، باید گفت شاید موقعیت جغرافیایی و مؤلفه فرهنگی - هویتی، مهم‌ترین اصل در تعریف حریم باشد. چرا که پس‌زمینه‌های دینی، عرفی، و آداب و رسوم اجتماعی خود، عاملی بر تعیین یک محدوده و مرز مشخص جهت تعریف و تأمین حریم می‌شود (**شاهچراغی و بندرآباد، ۱۳۹۴**). در مرحله بعد، مؤلفه‌های شخصیتی و ذاتی انسان است که شیوه رفتار و حضور او را در فضا تعریف می‌کند. در کنار موارد گفته شده، مؤلفه‌های خارج از کنترل بهره‌بردار فضا، مانند



تصویر ۲. عناصر مؤثر در ادراک حس حریم. مأخذ: نگارندگان.



تصویر ۳. عوامل مؤثر بر رفتار اشخاص در فضاهای حریم‌گذاری شده. مأخذ: نگارندگان.

به‌طور کلی و همچنین با فرض مصونیت بصری فرد، مورد سنجش قرار گرفته است. در این قسمت افراد در هریک از سؤالات و با انتخاب یکی از سه گزینه «رابطه مستقیم»، «رابطه معکوس» و «تأثیری ندارد»، رابطه عامل مشخص شده را با میزان حس حریم، تعیین کرده‌اند. در این قسمت نیز همچون بخش اول، نتایج با تفکیک جنسیت و مجموعاً مورد بررسی قرار گرفته است. بدین منظور جهت روشن‌تر شدن نتایج برای هر سؤال دو نمودار ترسیم شده است. نمودار اول آرای مجموع را در سه گزینه مذکور نشان می‌دهد و نمودار دوم، سهم هر گزینه را به تفکیک جنسیت نیز تصویر کرده است (تصویر ۴). در نهایت تلاش نیز تلاش شده است تا پس از تحلیل هر بخش، قیاس بین دو بخش نیز صورت گیرد.

بحث

• بخش اول: عوامل ذهنی (ادراکی)

نتایج بیانگر این است که در هر دو صورت به تفکیک جنسیت و مجموعاً، «امنیت»، بااهمیت‌ترین حسی است که افراد با تأمین حریم آن را جستجو می‌کنند و هم‌زمان با مخدوش شدن حریم ترس از دست‌دادن آن را دارند. در آرای مجموع و مردان، تمرکز فکری، بدن و پوشش و دیده‌شدن فعالیت به ترتیب اهمیت، در اولویت‌های بعدی جهت صیانت قرار می‌گیرند. جامعه آماری زنان، بدن و پوشش را با اهمیت بیشتر و در اولویت دوم قرار داده‌اند و همچنین بررسی پراکندگی و انحراف معیار نشان‌دهنده قطعیت بیشتر آنها در تعیین اولویت‌ها است. قرار گرفتن دیده‌شدن فعالیت «در اولویت آخر، نشانگر این است که اساساً آگاهی دیگران از فعالیت، اهمیت ناچیزی را دارد. افراد در پاسخ به این پرسش که از تأمین حریم در جستجوی چه چیزی هستند؛ پس از امنیت،

بررسی انحراف معیار و پراکندگی هر اولویت را نیز فراهم کند. این بخش دارای شش سؤال است که سه سؤال نخست، تلاش دارند تا حس حریم را از رهیافت سه نوع انگیزه بکاوند: یافتن عنصری که ۱. فرد در هنگام مخدوش شدن حریم، ترس از دست‌دادن آن را دارد. ۲. فرد در تأمین حریم خود، میل به دست‌آوردن آن را دارد و ۳. با تأمین حریم از آن می‌گریزد. سه پرسش دیگر نیز شرایط واکنشی و ترجیحی فرد نسبت به حریم را می‌سنجد.

به منظور تحلیل سؤالات این بخش ابتدا، آرای تمامی سؤالات در یک جدول واحد جمع‌آوری و در سه بخش صورت‌بندی شد: بخش اول و دوم داده‌ها به تفکیک جنسیت و بخش سوم، بدون تفکیک جنسیت (جدول ۲). سپس هریک از بخش‌ها به دو روش مورد بررسی قرار گرفت. در روش اول، آرای هر گزینه به تناسب اولویت بالاتر وزن‌دهی شده‌اند. بدین منظور برای اولویت اول تا پنجم، به ترتیب ضریب ۵ تا ۱ در نظر گرفته شده است. در نهایت با توجه به قیاس امتیازها، گزینه‌ها در ستون «رتبه‌بندی» و به ترتیب اولویت اهمیت بازنویسی شده‌اند تا در مجموع، اولویت هریک از موارد به ترتیب میزان اهمیت مشخص شود (جدول ۳). در روش دوم، براساس ستون اولویت‌ها، داده‌ها در ردیف ذیل موارد جمع‌آوری شده‌اند تا پس از مقایسه داده‌های جمع‌آوری شده هر اولویت، میزان انحراف معیار هر اولویت مورد بررسی قرار گیرد. به این ترتیب انحراف بیشتر از میانگین، بیانگر اطمینان جامعه آماری از تعیین اولویت موارد خواهد بود (جدول ۴).

بخش دوم و نهایی سؤالات، به تأثیر شدت «عوامل محیطی» عینی بر میزان «حس حریم» اختصاص یافته است. در این پرسش‌ها عواملی چون رابطه میزان حس حریم با تعداد افراد متجاوز به آن، میزان نور، میزان آسایش اقلیمی، میزان فاصله و میزان پوشش

جدول ۲ جدول کل آرا. مأخذ: نگارندگان.

		دسته اول سؤالات / الویت‌ها					رتبه					امتیاز (با احتساب ضریب)					مجموع	رتبه بندی	امتیاز (با احتساب ضریب)												
		۵	۴	۳	۲	۱	۵	۴	۳	۲	۱	۵	۴	۳	۲	۱				زن	زن	زن	زن	زن	مرد	مرد	مرد	مرد	مرد	مرد	مرد
سوال ۱	بدن و پوشش	۱۲	۱۶	۲۰	۱۲	۱۲	۲۰	۱۶	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۱۶	۲۰	۲۰	۲۰				۲۰	۱۶	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۱۶	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	
	دیده شدن	۱۲	۲۴	۲۴	۱۲	۰	۱۶	۲۴	۲۴	۱۲	۰	۱۶	۲۴	۲۴	۱۲	۰	۱۶	۲۴	۲۴	۱۲	۰	۱۶	۲۴	۲۴	۱۲	۰					
	فعالیت	۱۲	۴	۱۲	۲۴	۲۰	۲۴	۴	۱۲	۲۴	۲۰	۲۴	۴	۱۲	۲۴	۲۰	۲۴	۴	۱۲	۲۴	۲۰	۲۴	۴	۱۲	۲۴	۲۰					
	تمرکز فکری	۱۲	۰	۴	۱۲	۲۴	۲۴	۰	۴	۱۲	۲۴	۲۴	۰	۴	۱۲	۲۴	۲۴	۰	۴	۱۲	۲۴	۲۴	۰	۴	۱۲	۲۴					
سوال ۲	امنیت	۱۲	۴	۸	۱۶	۳۲	۲۵	۴	۸	۱۶	۳۲	۲۵	۴	۸	۱۶	۳۲	۲۵	۴	۸	۱۶	۳۲	۲۵	۴	۸	۱۶	۳۲					
	رشد	۱۲	۴	۸	۴	۲۴	۱۹	۴	۸	۴	۳	۱۹	۴	۸	۴	۳	۱۹	۴	۸	۴	۳	۱۹	۴	۸	۴	۳					
	مالکیت فضا	۱۲	۴	۳۲	۰	۸	۱۶	۴	۳۲	۰	۸	۱۶	۴	۳۲	۰	۸	۱۶	۴	۳۲	۰	۸	۱۶	۴	۳۲	۰	۸					
	استقلال	۱۲	۲	۴	۲۸	۲۰	۲۴	۲	۴	۲۸	۲۰	۲۴	۲	۴	۲۸	۲۰	۲۴	۲	۴	۲۸	۲۰	۲۴	۲	۴	۲۸	۲۰					
سوال ۳	خودرزیایی	۱۲	۱	۱۶	۴	۰	۱۲	۱	۱۶	۴	۰	۱۲	۱	۱۶	۴	۰	۱۲	۱	۱۶	۴	۰	۱۲	۱	۱۶	۴	۰					
	امنیت	۱۲	۸	۴	۸	۴۰	۲۶	۸	۴	۸	۴۸	۲۶	۸	۴	۸	۴۸	۲۶	۸	۴	۸	۴۸	۲۶	۸	۴	۸	۴۸					
	ارزایی و قضاوت توسط دیگران	۱۲	۲۴	۲۰	۱۲	۴	۱۷	۲۴	۲۰	۱۲	۳	۱۷	۲۴	۲۰	۱۲	۳	۱۷	۲۴	۲۰	۱۲	۳	۱۷	۲۴	۲۰	۱۲	۳					
	آشنائی درون	۱۲	۲۰	۲۰	۱۲	۸	۱۸	۲۰	۲۰	۱۲	۸	۱۸	۲۰	۲۰	۱۲	۸	۱۸	۲۰	۲۰	۱۲	۸	۱۸	۲۰	۲۰	۱۲	۸					
سوال ۴	سواستفاده دیگران	۱۲	۴	۴	۱۲	۴۰	۲۶	۴	۴	۱۲	۳۶	۲۶	۴	۴	۱۲	۳۶	۲۶	۴	۴	۱۲	۳۶	۲۶	۴	۴	۱۲	۳۶					
	توطئه بیگانگان	۱۲	۲	۲۰	۱۲	۴	۱۷	۲	۲۰	۱۲	۴	۱۷	۲	۲۰	۱۲	۴	۱۷	۲	۲۰	۱۲	۴	۱۷	۲	۲۰	۱۲	۴					
	ترک محل	۱۲	۸	۸	۸	۸	۱۶	۸	۸	۸	۸	۱۶	۸	۸	۸	۸	۱۶	۸	۸	۸	۸	۱۶	۸	۸	۸	۸					
	اعتراض کلامی	۱۲	۸	۸	۲۸	۱۶	۲۳	۸	۸	۲۸	۲۰	۲۳	۸	۸	۲۸	۲۰	۲۳	۸	۸	۲۸	۲۰	۲۳	۸	۸	۲۸	۲۰					
سوال ۵	تغییر در فضاکشیدن پرده یا بستن در	۱۲	۲۰	۱۶	۲۰	۲۰	۲۳	۲۰	۱۶	۲۰	۲۳	۲۳	۲۰	۱۶	۲۰	۲۳	۲۳	۲۰	۱۶	۲۰	۲۳	۲۳	۲۰	۱۶	۲۰	۲۳					
	تحمل وضعیت	۱۲	۸	۲۰	۸	۴	۱۶	۸	۲۰	۸	۴	۱۶	۸	۲۰	۸	۴	۱۶	۸	۲۰	۸	۴	۱۶	۸	۲۰	۸	۴					
	تنها - در بسته	۱۲	۲۴	۰	۲۴	۲۸	۲۵	۲۴	۰	۲۴	۲۸	۲۵	۲۴	۰	۲۴	۲۸	۲۵	۲۴	۰	۲۴	۲۸	۲۵	۲۴	۰	۲۴	۲۸					
	حضور دیگران در خانه - در بسته	۱۲	۱۲	۲۴	۱۲	۴	۱۸	۲۰	۲۴	۱۲	۳	۱۸	۲۰	۲۴	۱۲	۳	۱۸	۲۰	۲۴	۱۲	۳	۱۸	۲۰	۲۴	۱۲	۳					
سوال ۶	تنها - در باز	۱۲	۲۰	۱۲	۲۰	۲۴	۲۴	۲۰	۱۲	۲۰	۲۴	۲۴	۲۰	۱۲	۲۰	۲۴	۲۴	۲۰	۱۲	۲۰	۲۴	۲۴	۲۰	۱۲	۲۰	۲۴					
	حضور دیگران در خانه - در باز	۱۲	۴	۱۶	۰	۴	۱۴	۴۰	۱۶	۰	۸	۱۴	۴۰	۱۶	۰	۸	۱۴	۴۰	۱۶	۰	۸	۱۴	۴۰	۱۶	۰	۸					
	دیداری	۱۲	۵۲	۵۲	۵۶	۶۰	۲۹	۵۲	۵۲	۵۶	۵۲	۲۹	۵۲	۵۲	۵۶	۵۲	۲۹	۵۲	۵۲	۵۶	۵۲	۲۹	۵۲	۵۲	۵۶	۵۲					
	شنیداری	۱۲	۳۶	۴	۳۶	۲۰	۲۵	۳۶	۴	۳۶	۲۵	۲۵	۳۶	۴	۳۶	۲۵	۲۵	۳۶	۴	۳۶	۲۵	۲۵	۳۶	۴	۳۶	۲۰					

جدول ۳. وزن دهی آرا. مأخذ: نگارندگان.

		دسته اول سؤالات/ اولویت‌ها				
		۵	۴	۳	۲	۱
		۱	۲	۳	۴	۵
سوم	۲۰۰	۰	۱۶	۲۰	۱۲	۱۲
چهارم	۱۶۸	۰	۲۴	۲۴	۱۲	۰
دوم	۲۴۰	۰	۴	۱۲	۲۴	۲۰
اول	۲۵۶	۰	۴	۸	۱۶	۳۲

جدول ۴. داده‌های بررسی انحراف معیار. مأخذ: نگارندگان.

		دسته اول سؤالات/ اولویت‌ها				
		۵	۴	۳	۲	۱
سؤال ۱	بدن و پوشش	۰	۱۶	۲۰	۱۲	۱۲
	دیده‌شدن فعالیت	۰	۲۴	۲۴	۱۲	۰
	تمرکز فکری	۰	۴	۱۲	۲۴	۲۰
	امنیت	۰	۴	۸	۱۶	۳۲
		۰	۴۸	۶۴	۶۴	۶۴

ذهنی و نیمه عینی، حس حریم را مورد واکاوی قرار دهد. بخش ذهنی آن به «تنهایی» و «عدم تنهایی» و بخش عینی، این شرایط را در تجسد فضایی اتافی «در بسته» و «در باز» مورد ارزیابی قرار می‌دهد. نتایج بیانگر این است که در مجموع، در شرایط «تنها» و «اتاق در بسته»، بیشترین میزان حس حریم تجربه می‌شود. به ترتیب اولویت، «تنها- در باز»، «حضور دیگران در خانه- در بسته» و «حضور دیگران در خانه- در باز» اولویت‌های بعدی هستند. به نظر می‌رسد که عامل «تنهایی»، به عنوان عنصر اصلی مؤثر در حس حریم و بعد از آن «در بسته»، بیشترین تأثیر را در حس حریم دارند. در نتیجه، عنصر ذهنی شرط اولیه و وضعیت مادی وابسته و کمتر مؤثر در حس حریم است.

سؤال نهایی در بخش اول سؤالات، درصد تعیین میزان اهمیت حریم در حواسی از حواس پنجگانه انسانی است که تأمین حریم در نسبت با آنها موضوعیت دارد. در نتیجه مجموع زنان و مردان، «حریم دیداری»، اصلی‌ترین دغدغه حریم برای افراد به حساب می‌آید. پس از آن «حریم شنیداری» و «حریم بویایی» به ترتیب اهمیت قرار می‌گیرند، لذا می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که حریم دیداری مهمترین فاکتور در ایجاد خلق حریم ذهنی افراد است و فرد به واسطه عناصر اثرگذار بر تأمین حریم برای خودش احساس امنیت و مرز تعریف شده، می‌نماید.

• بخش دوم: عوامل عینی (کالبدی)

در بخش دوم پژوهش به بررسی تأثیر عوامل محیطی نظیر سلسله مراتب در فضا، مرزبندی فضایی، عرصه‌بندی فضا بر مبنای تعداد افراد متجاوز به حریم شخصی فرد، میزان نور، میزان آسایش اقلیمی، میزان فاصله و میزان پوشش در اداراک حس حریم کالبدی افراد پرداخته شده است. براساس تحلیل‌های انجام شده در میزان اثرگذاری مؤلفه‌های کالبدی در ادراک حس حریم می‌توان چنین بیان داشت که بدون در نظر گرفتن تفکیک جنسیتی ۵۰ درصد جامعه آماری معتقد هستند که مؤلفه‌های میزان نور، آسایش اقلیمی، میزان پوشش و فاصله افراد در حریم شخصی نقش دارد که در این میان ۳۳ درصد از جامعه آماری زنان هستند که اظهار دارند میان حریم و این مؤلفه‌ها رابطه مستقیم وجود دارد و در مقابل ۲۳ درصد از مردان مخالف این ارتباط هستند و می‌توان چنین نتیجه گرفت که ۵۰ درصد افراد جامعه آماری بر رابطه میان حریم شخصی و عناصر کالبدی مؤثر در ایجاد حس آن نظر مثبت داشته‌اند. در سنجش مؤلفه نور به عنوان عنصری در کالبد محیط ۷۰ درصد بدون تفکیک جنسیت بر ارزش نور به عنوان مؤلفه مهم در ادراک کیفی مهم تأکید داشتند که سهم زنان ۵۱ درصد از کل آراء به خود اختصاص می‌دهد و می‌توان چنین تلقی کرد که مؤلفه نور از نگاه زنان در حس امنیت و حریم شخصی فاکتوری مهمتر از نگاه مردان است. در سنجش مؤلفه آسایش اقلیمی و حریم نیز از نگاه افراد رابطه مستقیمی وجود دارد و در این مورد

استقلال، رشد، مالکیت فضا و خودارزیابی را برگزیده‌اند. به نظر می‌رسد افراد با صیانت از تمرکز فکری، در صدد فراهم کردن شرایط جهت استقلال و رشد هستند. پرسش سوم مبنی بر اولویت‌بندی عنصری که افراد با تأمین حریم از آن می‌گریزند نشان می‌دهد که تأمین امنیت، در وهله نخست جهت پرهیز از سؤاستفاده دیگران است. در اولویت‌های بعدی و در مجموع، توطئه بیگانگان، ارزیابی و قضاوت توسط دیگران و آشکارگی درون با اختلاف اندک از یکدیگر قرار گرفته‌اند.

داده‌ها بیانگر این است که به هنگام مخدوش شدن حریم، اولویت واکنش با «تغییر در فضا» است. در اولویت‌های بعدی به ترتیب، اعتراض کلامی، ترک محل و تحمل وضعیت گزینه انتخابی مجموع بخش زنان و مردان است. انتخاب گزینه «تحمل وضعیت» به عنوان آخرین اولویت و قرارگیری گزینه «ترک محل» بالاتر از آن، گویای این مهم است که افراد به هیچ عنوان مخدوش شدن حریم و تحمل آن را بر نمی‌تابند. امتیازها در قسمت آرای زنان بیانگر این است که با قاطعیت، با اختلاف بالا با دیگر گزینه‌ها و آرای بسیار کمتری، «تحمل وضعیت» اولویت آخری است که به آن تن می‌دهند.

در یکی از پرسش‌های این بخش تلاش شد تا به صورت نیمه

اولویت‌ها			اولویت‌ها			اولویت‌ها			اولویت‌ها			اولویت‌ها			اولویت‌ها		
واکنش به مخدوش شدن حریم			واکنش به مخدوش شدن حریم			واکنش به مخدوش شدن حریم			گریختن			میل به دست آوردن			ترس از دست دادن		
مرد	بدون تفکیک	زن	مرد	بدون تفکیک	زن	مرد	بدون تفکیک	زن	مرد	بدون تفکیک	زن	مرد	بدون تفکیک	زن	مرد	بدون تفکیک	زن
۱	دینداری	۱	۱	تنها - در بسته	۱	۱	تغییر در فضا	۱	۱	سو استفاده دیگران	۱	۱	امنیت	۱	۱	امنیت	۱
۲	شنیداری	۲	۲	تنها - در باز	۲	۲	اعتراض کلامی	۲	۲	توطئه دیگران	۲	۲	رشد	۲	۲	تمرکز فکری	۲
۳	بویایی	۳	۳	حضور دیگران - در بسته	۳	۳	بترک محلدن و پوشش	۳	۳	ارزبایی و قضاوت	۳	۳	استقلال	۳	۳	بدن و پوشش	۳
			۴	حضور دیگران - در باز	۴	۴	تحمل وضعیت	۴	۴	اشکالگری درون	۴	۴	مالکیت فضا	۴	۴	دیدم شدن فعالیت	۴

تصویر ۴. الویت‌بندی عناصر بخش (ذهنی) اول با و بدون تفکیک جنسیت. مأخذ: نگارندگان.

نتیجه‌گیری

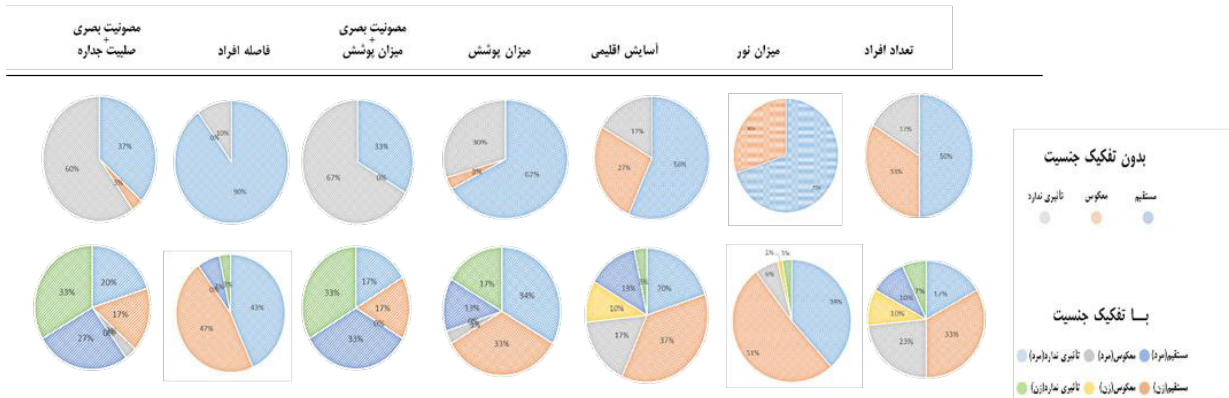
مطابق نظریات نظریه پردازان و مطالعات صورت گرفته در مبانی نظری، مفاهیمی از قبیل امنیت، خلوت، قلمرو، مرز، محدوده، قرارگاه رفتاری و حریم رابطه تنگاتنگی با نحوه مواجهه مخاطب با محیط دارد و در برخی مؤلفه‌ها با هم هم‌پوشانی دارند و همگی به دنبال دستیابی به یک نتیجه هستند: احساس رضایت، لذت و آسایش مخاطب در مکان. این گزاره صرفاً به عوامل کالبدی و محیطی منوط نمی‌شود، بلکه تأمین و تعریف هریک در یک زمینه هویتی، فرهنگی، اجتماعی و شخصیتی معین شکل می‌گیرد. شهر، محله و خانه سه مقیاس کلان تا خرد، مکان‌هایی هستند که انسان در هنگام حضور در آن به دنبال دستیابی به لذت و آرامش در آن است.

در پاسخ به پرسش اصلی این پژوهش «چه عوامل عینی و ذهنی می‌توانند به صورت مستقیم یا غیر مستقیم اولویت‌بندی و وزن عناصر تشکیل دهنده حریم را تحت تأثیر خود قرار دهند؟» باید چنین پاسخ داد، که میان حریم و رفتار یک رابطه دوسویه برقرار است که تابع مؤلفه‌های شخصیتی، هویتی، اجتماعی و فرهنگی است و به صورت عینی تحت تأثیر مؤلفه‌های محیطی نظیر، عناصر ساختاری فضا، سلسله‌مراتب فضایی، عرصه‌بندی در فضا در انسان اثر می‌گذارند، همچنین در راستای مؤلفه‌های ذهنی نیز می‌توان گفت، این ادراک تحت تأثیر تجارب انسان شکل می‌گیرد که در بررسی عوامل اثر گذار، باید گفت موقعیت جغرافیایی و مؤلفه فرهنگی - هویتی، مهم‌ترین اصل در تعریف حریم باشد. چرا که پس زمینه‌های دینی، عرفی، و آداب و رسوم اجتماعی خود، عاملی بر تعیین یک محدوده و مرز مشخص جهت تعریف و تأمین حریم می‌شود.

حریم به عنوان مفهوم اصلی مدنظر پژوهش، متأثر از شرایط عیدیه‌ای است. همان‌طور که پیش‌تر بدان اشاره شد شناسه‌های تأمین‌کننده یا مخدوش‌کننده، هریک از اهمیت و نسبت وزنی متفاوتی برخوردارند و هریک با توجه به بستر معین، می‌توانند میزان مشخصی از تأمین‌شدن یا مخدوش‌شدن حریم را تشکیل دهند.

با توجه به طرح پرسشنامه و پیمایش میدانی این مسئله مشخص شد که مخاطبان تأمین «امنیت» را مهمترین اولویت خود برای

نیز همانند فاکتور نور سهم زنان بیشتر از مردان است. ۳۷ درصد از کل آراء اختصاص به زنان دارد. در راستای سنجش میزان ارتباط حریم و پوشش، نتایج نشان می‌دهد که ۶۷ درصد افراد، پوشش را عاملی مؤثر در ادراک حس حریم می‌دانند که سهم مردان ۳۴ درصد و سهم زنان از این آراء ۳۳ درصد است. در سؤال پیشین مشخص شد که اکثریت افراد پوشش بیشتر را مؤثر در حس حریم بیشتر می‌دانند. در پرسش بعدی فاکتور «دیدم شدن» حذف شده است تا تأثیر پوشش را فارغ از حضور دیگران مورد پرسش قرار گیرد. آمار نشان می‌دهد که اکثر افراد، تأثیر میزان پوشش را مشروط به ارتباط بصری می‌دانند. در سؤال بعدی به منظور بررسی رابطه میان فاصله با میزان حس حریم، ۹۰ درصد آرا و با قطعیت بیشتری نسبت به دیگر عوامل به رابطه مستقیم اختصاص یافته است و ۱۰ درصد باقی نیز عدم تأثیر را نشان می‌دهد و در آمار با تفکیک جنسیت، به نظر می‌رسد زنان بیشتر از مردان فاصله را شرط حریم می‌دانند. در پرسش پایانی، تلاش شد تا این بار رابطه یک عامل محیطی و فارغ از پوشش و بدن را در شرایط مصونیت بصری سنجیده شود. ۶۰ درصد از افراد در پاسخ به این سؤال اذعان داشته‌اند که در صورت مصونیت بصری، صلبیت روزه‌ها و جداره هیچ تأثیری در میزان حریم نخواهد داشت. بنابراین دغدغه اساسی در تأمین حریم در این موضوع «دیدم نشدن» است. با این وجود ۳۷ درصد از افراد نیز صلبیت جداره حتی در صورت مصونیت بصری را ضروری دانسته‌اند. این نکته بیانگر این است که فارغ از آگاهی به مصونیت، برخی افراد به منظور حس حریم بیشتر صلبیت جداره‌ها را هرچند بدون کارکرد و بلکه از منظر ذهنی ضروری می‌دانند (تصویر ۵). جمع‌بندی نمودارها نشان می‌دهد که اغلب، میزان عوامل محیطی با میزان حس حریم رابطه مستقیمی را دارا است و رابطه معکوس تنها در رابطه تعداد افراد قابل توجه می‌نماید. از نظر تفکیک جنسیتی نیز تفاوت آرا تنها در این پرسش مشاهده می‌شود و باقی عوامل حاکی از برابری نسبت آرا است. لذا می‌توان براساس آنچه که تا این جا مورد تحلیل قرار گرفت چنین بیان کرد که عوامل ذهنی و عینی به طور مشترک بر میزان ادراک حس حریم برای افراد اثر گذار هستند و حریم به طور صرفاً ذهنی و یا عینی معنی ندارد و حضور این دو مؤلفه است که به انسان حس امنیت و آرامش را می‌دهد.



تصویر ۵. سنجش میزان موفقیت مؤلفه‌های کالبدی در اثرگذاری حس حریم بر افراد. مأخذ: نگارندگان.

- آلتمن، ایروین. (۱۳۸۲). محیط و رفتار اجتماعی: خلوت، فضای شخصی، قلمرو و ازدحام (ترجمه علی نمازیان). تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- انصاری، باقر. (۱۳۸۶). حقوق حریم خصوصی. تهران: سمت.
- بابازاده اسکویی، سولماز؛ طوفان، سحر و جمالی، سیروس. (۱۳۹۸). ارتقای بنیان‌های نظری مفهوم حریم در مسکن معاصر از منظر روانشناسی محیطی نمونه موردی، برج مسکونی میلاد تبریز. باغ نظر ۱۶(۷۹)، ۶۱-۷۲.
- بهزادفر، مصطفی. (۱۳۹۰). هویت شهر نگاهی به هویت شهر تهران. چاپ سوم. تهران: نشر شهر.
- پاکزاد، جهان‌شاه؛ بابایی، مرجان و تاج‌بخش، مونا. (۱۳۹۹). الفبای کیفیت‌های فضایی برای طراحان. تهران: آرمان شهر.
- پاکزاد، جهان‌شاه و بزرگ، حمیده. (۱۳۹۳). الفبای روان‌شناسی محیط برای طراحان. تهران: آرمان شهر.
- پیرنیا، محمد کریم. (۱۳۸۰). سبک‌شناسی معماری ایرانی. تهران: نشر پژوهنده-نشر معمار.
- تفکر، ثریا. (۱۳۹۹). تبیین مدل نقد محیط‌های انسان ساخت عمومی مبتنی بر نظریه سینومرفی (مطالعه موردی بازار سنتی و مراکز خرید معاصر). (رساله منتشر نشده دکتری معماری)، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات، تهران، ایران.
- حیدری، علی اکبر و تقی‌پور، ملیحه. (۱۳۹۷). تحلیل حریمیت در خانه‌های سنتی براساس نسبت توده به فضا (نمونه موردی: خانه‌های تک حیاط در اقلیم گرم و خشک)، معماری اقلیم گرم و خشک، ۶(۸)، ۷۷-۹۹.
- سلطان‌زاده، حسین. (۱۳۷۲). فضاهای ورودی خانه‌های تهران قدیم. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- سیفیان، محمد کاظم و محمودی، محمدرضا. (۱۳۸۰). حریمیت در معماری سنتی ایران. هویت شهر، ۱(۱)، ۳-۱۴.
- شاهچراغی، آزاده و بندرآباد، علیرضا. (۱۳۹۴). محاط در محیط: کاربرد روان‌شناسی محیطی در معماری و شهرسازی. تهران: سازمان جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران.

صیانت از حریم به شمار می‌آورد. به بیانی دیگر، حس «امنیت» نه تنها نخستین اولویت افراد جهت صیانت از آن به حساب می‌آید بلکه همچنین آنها تلاش دارند تا میزان آن را هرچه بیشتر افزایش دهند. قرارگیری گزینه «سواستفاده دیگران» به عنوان اولویت نخستی که افراد تمایل دارند از آن بگریزند، نشان می‌دهد که «امنیت»، اهمیتش را از این گزینه به عاریت می‌گیرد. در حقیقت، پاسخ‌دهندگان با تأمین و صیانت از «امنیت» تلاش دارند تا از «سواستفاده دیگران» و «توطئه بیگانگان» ممانعت کنند. قرارگیری دغدغه «بدن و پوشش» در پرسش شماره ۱، به جای «تمرکز فکری» در اولویت ثانی جامعه آماری زنان نشان می‌دهد که «امنیت» برای آنها بیشتر ضامن صیانت از «بدن» است تا «تمرکز فکری».

نتایج بخش دوم نشان می‌دهد که گزینه «رابطه مستقیم» در نیمی از سؤالات تعداد بالایی از آراء را به خود اختصاص داده است. این نکته بیانگر این است که عناصر عینی نیز اثر مستقیمی در حس حریم دارد. تفسیر پرسش‌ها نیز این مهم را تأیید می‌کند و چنین نشان می‌دهد که میزان نور، آسایش اقلیمی، میزان پوشش، فاصله افراد و مصونیت بصری به عنوان مؤلفه‌های کالبدی در ادراک حس حریم نقش دارند. در نهایت می‌توان چنین بیان کرد که مؤلفه‌های عینی و ذهنی به طور مشترک در فرایند حس حریم در انسان نقش دارند، به گونه‌ای که عناصر عینی در هنگام ارتباط با «دیگران» واجد اثرگذاری بیشتری می‌شوند و در بخش ذهنی حریم، تفاوت ادراکی از نظر جنسیتی ناچیز است. جامعه آماری زنان بر خلاف مردان صیانت از بدن و پوشش را محرکه مؤثرتری در تأمین حریم می‌پندارند؛ لیکن «امنیت» و منشأ آن «سواستفاده دیگران»، توافقاً اصلی‌ترین دغدغه جامعه آماری از هر دو جنس است.

فهرست منابع

- ابن فارس، ابوالحسین احمد بن زکریا. (۱۳۶۲). معجم مقاییس اللغة (تحقیق و ضبط: عبدالسلام محمد بن هارون). قم: دفتر تبلیغات اسلامی قم.

- Rainey, S., Stéphanie, M., Christen, A., Mégevand, P. & Fournere, E. (2022). Brain Recording, Mind-Reading, and Neurotechnology: Ethical Issues from Consumer Devices to Brain-Based Speech Decoding, *Sci Eng Ethics*, (26), 2295-2311.
- Kandler, Ch. & Rauthmann, J. F. (2021). Conceptualizing and Studying Characteristics, Units, and Fits of Persons and Environments: A Coherent Synthesis. *European Journal of Personality*, 36(3), 293-318.
- Gifford, R. (1997). *Environmental Psychology; Principles and Practice*. Boston: Allyn and Bacon.
- Larson, L. R., Stedman, R. C., Cooper, C. B. & Decker, D. J. (2015). Understanding the multi-dimensional structure of pro-environmental behavior. *Journal of Environmental Psychology*, (43), 112-124.
- Low, S.M., Altman, I. (1992). Place Attachment. In: Altman, I., Low, S.M. (eds.) *Place Attachment. Human Behavior and Environment*, (12), 1-12.
- Macedo, P. F., Ornstein, W. & Azambuja Elali, G. (2022). Privacy and housing: research perspectives based on a systematic literature review. *Journal of Housing and the Built Environment*, (37), 653-668.
- Mónus, F. (2022). Environmental education policy of schools and socioeconomic background affect environmental attitudes and pro-environmental behavior of secondary school students. *Environmental Education* 28(2), 169-196.
- Maylee, R. (2006). *Personality: construct, creating and evolving*. Tehran: Tehran University press.
- Newman, O. (1996). *Rutgers University United States. Creating Defensible Space*. Washington D.C: U.S. Dept. of Housing and Urban Development Office of Policy Development and Research.
- Schultz, A. (2009). *Personality theories*. Tehran: Homa publication.
- Trepte, S. & Reinecke, L. (2011). *Privacy online: Perspectives on privacy and self-disclosure in the social web*. New York: Springer Publishing Company, Incorporated.
- شوارتز، اس.اچ. (۱۹۸۶). جهانی‌ها در محتوا و ساختار ارزش‌ها. یورک: انتشارات آکادمیک.
- فیث، ویلیام. (۱۳۹۱). *فلسفه طراحی حسی* (ترجمه اسماعیل یاسرپور). تهران: حکمت.
- کیوانلو، محسن و اسدی، مهدی. (۱۳۹۲). بررسی نقش هویت در سازماندهی و طراحی فضاهای مسکونی (نمونه موردی مجموعه‌های مسکونی در توسعه‌های حریم شهری بجنورد). مجموعه مقالات همایش معماری و شهرسازی و توسعه پایدار. مشهد: مؤسسه آموزش عالی خاوران.
- لنگ، جان تی. (۱۳۸۱). *آفرینش نظریه معماری: نقش علوم رفتاری در طراحی محیط* (ترجمه علیرضا عینی‌فر). تهران: دانشگاه تهران.
- مدنی‌پور، علی. (۱۳۸۹). *فضاهای عمومی و خصوصی شهر* (ترجمه فرشاد نوریان). تهران: شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- مرتضوی، شهرناز. (۱۳۸۰). *روانشناسی محیط و کاربرد آن*. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- نقی‌زاده، محمد. (۱۳۹۳). *هویت شهر (مبانی، مؤلفه‌ها و جلوه‌ها)*. چاپ دوم. تهران: جهاد دانشگاهی.
- هال، ادوارد. (۱۳۹۰). *بعد پنهان* (ترجمه منوچهر طیبیان). چاپ ششم. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- Altman, I. (1976). Privacy: a conceptual analysis. *Environ Behav*, 8(1), 7-29.
- Alexander, A. (2009). *Britain's New Towns: Garden cities to sustainable communities*. London: Routledge.
- AlKhateeb, M. S. (2015). *An Investigation into the concept of privacy in contemporary Saudi houses from a female perspective: a design tool* ((Unpublishe Ph.D. Thesis in Architecture)), Bournemouth University, USA.
- Gilchrist, A. (2012). Objective and subjective sides of perception. In G.Hatfield & Sarah Allred (eds.), *Visual Experience: Sensation*. Californiya: Stanford University Press.
- Giddens, A. (2013). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Californiya: Stanford University Press.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author (s), with publication rights granted to the journal of art & civilization of the orient. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).



نحوه ارجاع به این مقاله
 جعفرپورهادی کیاشری، رضا؛ کابلی، محمدهادی و شاهچراغی، آزاده. (۱۴۰۱). واکاوی میزان اثرگذاری عناصر عینی و ذهنی بر حس «حریم» در فضای معماری. *مجله هنر و تمدن شرق*، ۱۰ (۳۸)، ۱۷-۲۸.

DOI:10.22034/JACO.2022.364304.1264
 URL:http://www.jaco-sj.com/article_163849.html

